

Góralski, Wojciech

Reforma organizacji dekanalnej w diecezji płockiej za bpa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego w 1693 r.

Studia Płockie 12, 109-120

1984

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Wojciech Góralski

REFORMA ORGANIZACJI DEKANALNEJ W DIECEZJI PŁOCKIEJ ZA BPA ANDRZEJA CHRYZOSTOMA ZAŁUSKIEGO W 1693 R.

Zapoczątkowana przez biskupa Wojciecha Baranowskiego (1590—1607) na szerszą skalę potrydencka odnowa diecezji płockiej implikowała m.in. potrzebę reorganizacji i usprawnienia dawnych struktur dekanalnych, stanowiących ważne ogniwo w administracji diecezjalnej. Zarówno właściwy podział diecezji na dekanaty, jak również odpowiedni profil skupiających kler tych jednostek kongregacji dekanalnych oraz adekwatny zakres obowiązków dziekanów stał się w XVII w. nieodzownym warunkiem skutecznego wdrażania w życie duchowieństwa i wiernych reformistycznych ustaleń soboru trydenckiego.

W rządzie biskupów płockich kontynuujących reformę Baranowskiego w wymienionym stuleciu, na szczególną uwagę zasługuje Andrzej Chryzostom Załuski (1692—1698), uprzednio biskup kijowski (1683—1692), starannie wykształcony w kraju i zagranicą, wybitny mąż stanu za Jana III i w początkach panowania Augusta II, doskonały senator i polityk, gorliwy rządca diecezji, późniejszy biskup warmiński (1698—1711)¹. Podjęte przez Załuskiego z dużym rozmachem dzieło reformy na wielu odcinkach życia diecezji zazna-czyło się m.in. w dziedzinie reorganizacji struktur dekanalnych.

Źródłem poznania reformistycznych przedsięwzięć biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego na interesującym nas polu odnowy duszpasterskiej pozostają odnośne akty prawne tego rządcy diecezji, wpisane do „acta actorum” (episcopalia) z lat 1692—1695² i 1696—1697³; są one przechowywane w Archiwum Diecezjalnym w Płocku.

¹ Zob. A. J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, Płock 1930, s. 67; B. Czapla, *Załuski Andrzej Chryzostom*. W: *Encyklopedia Kościelna Nowodwor-skiego*, t. 33, Włocławek 1933, s. 12—14; K. Estreicher, *Załuski Andrzej Chryzostom*. W: *Bibliografia polska*, t. 34, Kraków 1951, s. 156—173; T. Glemma, *Polski Episkopat potrydencki*. W: *Historia Kościoła w Polsce* (pod red. B. Kumora i Z. Ober-tyńskiego), t. 1, cz. 2, Poznań—Warszawa 1974, s. 189; A. Szorc, *Z działalności kościelnej biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego na Warmii (1698—1711)*, „Studia Warmińskie” 4(1967) s. 35—82; W. Gapiński, *Odnalezione statuty synodu die-czejki płockiej z roku 1698. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 1968 (mps Bibl. ATK), s. 27—28; tenże, *Synod diecezji płockiej z 1698 r.*, „Studia Płockie” 6(1978) s. 155—166; W. Müller, *Diecezja płocka od drugiej połowy XVI wieku do rozbio-rów*, „Studia Płockie” 3(1975) s. 186—192; T. Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji płockiej*, Płock 1976, s. 57.

² Archiwum Diecezji Płockiej (odtąd: ADP), Episcopalia (odtąd: Ep.), sygn. 46 (dawniej 78).

³ ADP, Ep. sygn. 47 (dawniej 82).

I. PRZYGOTOWANIE REFORMY

Biskup Andrzej Chryzostom Załuski pragnął uzyskać jak najszybciej możliwie pełny obraz diecezji, dotyczący m.in. jej dekanalnej struktury organizacyjnej. Miarodajnym środkiem dla osiągnięcia tego zamierzenia nie stała się jednak tradycyjna wizytacja, gdyż na jej wyniki przyszłoby czekać przynajmniej rok, a może nawet więcej. Nowo mianowany ordynariusz diecezji posłużył się tutaj innym środkiem, a mianowicie skierował w 1693 r. kolejno do poszczególnych dekanatów diecezji swojego specjalnego wysłannika i delegata Adama Ksawerego Rostkowskiego, doktora obojga praw i doktora teologii, oficjała generalnego płockiego i kanclerza biskupiego, późniejszego sufragana łuckiego⁴. Rozporządzeniem wydanym w Warszawie 23 III 1693 r. biskup nakazuje odbycie — pod przewodnictwem Rostkowskiego — nadzwyczajnych, poszerzonych kongregacji dekanalnych z udziałem plebanów, innych beneficjatorów, a także przedstawicieli wiernych⁵.

Już we wstępie rozporządzenia-instrukcji Załuski zaznacza, iż odbywane dotąd kongregacje dekanalne w sposób przepisany przez konstytucje synodów⁶, a szczególnie przez „Pastoralną” Bernarda Maciejowskiego⁷, nie przynosiły większego pożytku, gdyż normy te nie były prawdopodobnie ściśle przestrzegane⁸. Chcąc zwiększyć ich skuteczność prawodawca diecezjalny, powołując się na inicjatywę podjętą w diecezji poznańskiej wysyłania delegatów biskupich do poszczególnych dekanatów, ustanawia swoim delegatem wspomnianego wyżej kanonika Adama Rostkowskiego, jako doświadczonego prawnika i teologa, z poleceniem zwoływania i odbywania kongregacji dekanalnych. Delegat został przy tym wyposażony nie tylko w uprawnienie zwoływania kongregacji, ustalania porządku obrad i przewodniczenia w nich, lecz również w inne prerogatywy upoważniające go do przeprowadzania pozaśrodkowego dochodzenia, upominania, korygowania błędów, rozstrzygania wątpliwości i sporów — zarówno w odniesieniu do duchownych, jak i świeckich⁹. Duchowieństwu oraz wiernym rządcą diecezji nakazuje okazywanie posłuszeństwa i czci wobec delegata¹⁰.

⁴ Adam Ksawery Rostkowski z Rostkowa o przydomku Rogalli (1650—1738) studiował w Rzymie, gdzie w 1691 r. uzyskał stopień doktora obojga praw i doktora teologii. W 1693 r. otrzymał kanonię płocką fundi Pęczek, w 1695 utracił ją uzyskując w tejże kapitule archidiaconię dobrzyńską. Był również kanonikiem wrocławskim i kustoszem łuckim (już w okresie studiów), prepozytem warszawskim (od 1693 r.) i prepozytem pułuskim (od 1694 r.). W 1693 r. został kanclerzem kurii biskupiej w Płocku oraz oficjałem generalnym płockim. Przygotował synod płocki z 1698 r., którego był promotorem. W 1700 r. otrzymał sufraganię łucką. Zob. A. Ch. Załuski, *Epistolae historico-familiares*, t. 3, Brunnsbergae 1721, s. 906; K. Estreicher, *Rostkowski A. Fr., ks. W: Bibliografia polska*, t. 26, Kraków 1915, ss. 380—382; ADP, Ep. 46, k. 22—29, 30v—34v, 132—133v; Ep. 47, k. 491.

⁵ „Processus de congregationibus decanalibus in tota dioecesi per Perillustrem Rostkowski habendis”, ADP, Ep. 46, k. 30—33.

⁶ Zob. np. *Constitutiones synodorum Metropolitanæ Ecclesiae Gnesnensis provincialium, autoritate synodi provincialis Gembicianaë, per deputatos recognitaë, iussu vero et opera (...) Joannis Wężyk (...) editæ Cracoviae 1761*, s. 56—57.

⁷ Zob. *Epistola pastoralis ad parochos provinciae Gnesnensis Bernardi Maciejowski S.R.E. Presbyteri Cardinalis, Archiepiscopi Gnesnensis, Primatis Regni etc. W: Synodus provincialis Gnesnensis provinciae, a. D. 1628*, k. B³ v — I².

⁸ ADP, Ep. 46, k. 30 v — 31.

⁹ Tamże, k. 31. Poważniejsze przypadki kontrowersji delegat miał przedstawiać biskupowi.

¹⁰ Tamże, k. 31—31 v.

Rozporządzenie ustalało następnie charakter i cele kongregacji, które miał zwoływać Rostkowski, przy czym biskup powołał się tutaj *expressis verbis* na „Pastoralną” Maciejewskiego. Przypomniawszy więc, iż każdy uczestnik kongregacji dekanalnej winien przygotować się uprzednio do obrad, dociekając m.in. ustosunkowania się innych kapłanów dekanatu do obowiązujących przepisów kościelnych w takich dziedzinach, jak: warunki do przyjęcia i wykonywania święceń, uzyskiwanie beneficjów, przestrzeganie rezydencji, sprawowanie duszpasterstwa, głoszenie słowa Bożego, szafowanie sakramentów św. i sakramentaliów, opieka nad biednymi, troska o restaurację świątyń, obowiązki wobec zmarłych, troska o prawa i dobra kościelne, poziom życia i obyczajów¹¹. Poza tym, w myśl „Pastoralnej”, Załuski polecił, aby każdy z uczestników kongregacji, w ramach przygotowania się doń, zastanowił się nad występującymi w dekanacie, a szczególnie we własnej parafii, najczęstszymi przejawami nadużyć, wad, kłótni i skandali. Należało także zorientować się, kto w parafii nie przystąpił do spowiedzi i komunii św. wielkanocnej, kto żyje w konkubinacie, kto nie uiszcza dziesięcin. Skonstatowane w wyniku dociekania dane o wyżej wymienionych formach i przejawach nieprzestrzegania prawa kościelnego należało zredagować na piśmie, a następnie złożyć podczas kongregacji dekanalnej na ręce jej przewodniczącego, wraz z rozwiązaniem — na odrębnej podpisanej karcie papieru — podanych uprzednio *kazusów moralnych*¹²

Do udziału w kongregacjach dekanalnych o zmodyfikowanej strukturze zostali zobowiązani zarówno proboszczowie, jak i wikariusze oraz altarzyści, mansjonarze, prepozyci szpitali i wszyscy duchowni dekanatu, choćby nie posiadali beneficjum, pod karą grzywny i innymi karami arbitralnymi, m.in. karą suspensy „*ab officio et beneficio*”, gdy absencja nie będzie usprawiedliwiona wobec biskupa¹³.

Przed udaniem się na obrady kongregacji proboszczowie mieli zatroszczyć się o zabezpieczenie potrzeb duszpasterskich, szczególnie chorych, których należało zaopatrzyć w sakramenty św.¹⁴.

Posiłki, nadmieniał biskup w rozporządzeniu, przysługują uczestnikom kongregacji w domu plebańskim, w którym odbywają się zebrania, przy czym — tytułem tego rodzaju gościny — każdy powinien uiszczyć opłatę w wysokości 1 florena. Podczas posiłku należy czytać lekturę duchową¹⁵.

Kongregację miała rozpoczynać część liturgiczna: msza św. wotywna o Duchu Świętym, nawiązano więc i tutaj do wskazań „Pastoralnej” Maciejewskiego oraz do sposobu otwierania synodów¹⁶.

W kolejnym punkcie rozporządzenia biskup polecał składanie przez uczestników kongregacji dekanalnych w kancelarii biskupiej aprobaty do słuchania spowiedzi celem jej prolongowania lub ograniczenia, stosownie do decyzji kanclerza kurii, a więc Rostkowskiego¹⁷.

Zarządzenie biskupa należało wywiesić na drzwiach kościoła, a nadto odczytać wiernym z ambony podając dokładnie czas i miejsce zwołanej kongre-

¹¹ Por. *Epistola pastoralis...*, k. I.

¹² ADP, Ep. 46, k. 31 v — 32.

¹³ Tamże, k. 32.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże. Por. *Epistola pastoralis...*, k. H⁶ v.

¹⁷ ADP, Ep. 46, k. 32.

gacji oraz dzień przybycia delegata biskupiego¹⁸. Do tego ostatniego, pisał Załuski, można zwracać się w tych wszystkich sprawach, w których zainteresowani nie mogą — z uwagi na daleką odległość lub inne trudności — odnieść się bezpośrednio do niego. Odwołując się znów do „Pastoralnej” Maciejowskiego, biskup nadmienia, iż podczas rozmowy z delegatem należy pamiętać o właściwej formie dialogu¹⁹.

Gdy chodzi o kwestie moralne, ascetyczne i liturgiczno-duszpasterskie („*Colatio spiritualis de spiritu ecclesiastico*”)²⁰, biskup podaje w rozporządzeniu sześć pytań do rozstrzygnięcia dla duszpasterzy. Zostały one zapewne przytoczone przykładowo na najbliższą kongregację dekanalną, którą miał zwołać kanonik Rostkowski. Dominowała w ich sformułowaniu chęć wdrożenia duchowieństwa do troski o formację kapłańską i poprawne rozstrzyganie spraw sumień penitentów.

W zakończeniu rozporządzenia rządca diecezji przepisał sposób jego tzw. dywulgacji, czyli kolportażu. Zobowiązał mianowicie tych duchownych, do których dotrze najpierw tekst rozporządzenia, aby drogą kurendy skierowali go bezzwłocznie do proboszczów najbliższych parafii, sporządzając uprzednio kopię tego aktu prawnego i wywieszając ją na drzwiach własnej świątyni parafialnej. W podobny sposób mają postąpić pozostali adresaci dokumentu. Jego egzemplarze oryginalne, przysłane z kancelarii biskupiej, należy złożyć podczas najbliższej kongregacji wraz z podpisem tych, którzy je otrzymali²¹.

Załuski dodał wreszcie, że tekst rozporządzenia będzie wydawany pod różnymi datami z uwagi na różny termin kongregacji w poszczególnych dekanatach, które to zebrania należy rozpocząć w pierwszych dniach kwietnia, a zakończyć — z upływem lipca²².

Dodatek do omawianego rozporządzenia biskupiego stanowiło „*ordo in congregationibus decanalibus servandus*”²³ zawierający polecenia co do samego porządku odbywania kongregacji dekanalnych pod przewodnictwem delegata biskupiego. Już na wstępie trzeba zaznaczyć, iż przepisany przez Załuskiego porządek tego rodzaju spotkań kleru zbliżony był do przebiegu synodu cząstkowego.

W dniu kongregacji dekanalnej, we wczesnych godzinach rannych należało uderzać w duży dzwon parafii, w której miała mieć miejsce kongregacja. Na głos dzwonu wszyscy duchowni dekanatu obowiązani byli przybyć do świątyni, gdzie następowała inauguracja spotkania. Rozpoczynała ją śpiewana msza św. wotywna o Duchu Świętym, celebrowana przez przewodniczącego-delegata biskupiego. Po krótkim zagajeniu przewodniczącego należało odczytać rozporządzenie biskupa w sprawie kongregacji dekanalnych z 23 III 1693 r., po czym następowało sprawdzenie obecności uczestników. Na liście obecnych przy każdym nazwisku należało zaznaczyć nazwę piastowanych beneficjów, ilość parafian, czy proboszcz może utrzymać wikariusza. Przy

¹⁸ Tamże, k. 32—32 v.

¹⁹ Spotkamy tu dosłowne przytoczenie fragmentu „Pastoralnej”: „*Nemo autem inter consulendum (vel respondendum) immodestis vocibus perstreperare vanisve obstinatis disceptationibus contendere audeat, sed omnia sedate (et) imperturbata recti iudicii acie peragantur*”, *Epistola pastoralis...*, k. I. Por. ADP, Ep. 46, k. 32 v (wyrazy ujęte powyżej w nawias nie występują w „Pastoralnej” stanowią uzupełnienie pochodzące od Załuskiego).

²⁰ ADP, Ep. 46, k. 32 v.

²¹ Tamże, k. 33.

²² Tamże.

²³ Tamże, k. 33—34 v.

nazwiskach wikariuszy wymagało się informacji, wpisywanej również na listę, z czyjej prezenty otrzymali wikariaty. Gdy chodzi o nieobecnych, zebrane gremium zapoznawało się z nadesłanymi usprawiedliwieniami przyjmując je lub uznając za niewystarczające. Wobec nieusprawiedliwionych należało ogłosić kary przewidziane w rozporządzeniu ordynariusza²⁴.

Kolejnym punktem kongregacji było przedkładanie przez uczestników rozwiązań podanych wcześniej zadań i kazusów, które należało następnie złożyć na ręce przewodniczącego. Z kolei przewodniczący, po odmówieniu modlitwy *Veni Sanctae Spiritus*, wygłaszał godziną egzortę związaną z tematyką opracowań, której treść obecni rozważali przez 15 minut klęcząc. W dalszym ciągu miała miejsce nauka poprawnego odprawiania mszy św. prywatnej, podczas której zwracano uwagę na błędy i nadużycia w tej dziedzinie²⁵.

Obiad spożywano w domu plebańskim, należało wówczas słuchać lektury duchowej czytanej sukcesywnie przez młodszych uczestników posiedzenia. Posiłek kończyła modlitwa dziękczynna²⁶.

Po obiedzie wszyscy udawali się do kościoła, gdzie rozpoczynał się instruktaż w zakresie praktyki udzielania sakramentu chrztu. Poszczególni uczestnicy odczytywali następnie rozwiązania wskazanych kwestii moralnych, przewodniczący zaś korygował błędy, wyjaśniał zaistniałe wątpliwości, podsuwał właściwe rozstrzygnięcia i zadawał pytania celem lepszego zorientowania się co do znajomości przedmiotu wśród zebranych²⁷.

W dalszym ciągu przewodniczący wyszczególniał sprawy aktualne, nad którymi rozwijała się dyskusja. Wnioski podejmowano większością głosów, ważniejsze z nich przewodniczący miał przedstawiać biskupowi. Jednocześnie komunikował zebrany bieżące decyzje biskupa prosząc o podporządkowanie się im. Zebrani mieli również prawo przedstawiać delegatowi swoje sprawy²⁸.

Na zakończenie obrad przewodniczący wygłaszał krótkie przemówienie, w którym należało zachęcić duchowieństwo do wytrwania w dobrem i owocnej realizacji kapłaństwa. Śpiewem hymnu *Te Deum* kończono pierwszy, zasadniczy dzień kongregacji dekanalnej²⁹.

Następnego dnia, we wczesnych godzinach rannych, na bicie dzwonu kapłani przybywali do kościoła celem odprawienia nabożeństwa żałobnego za zmarłych biskupów płockich oraz zmarłych kapłanów dekanatu. W drugiej części porządek dnia przewidywał wywiad odbywany przez przewodniczącego z poszczególnymi duchownymi oraz niektórymi wiernymi na temat stanu życia religijno-moralnego wśród ludu, a także wśród rządców kościołów. Relacjonujący delegatowi biskupa (przewodniczącemu) byli obowiązani szczególnie do ujawniania — każdy zeznawał oddzielnie — znanych sobie wypadków nadużyć i zgrzeszenia. Przypadki poważniejszych wykroczeń delegat miał wnosić na forum sądowe³⁰.

W zakończeniu instrukcji biskup Żaluski zaznaczył, iż podjęte podczas konferencji dekanalnych uchwały zostaną przezeń zaaprobowane i ogłoszone drukiem w terminie do sierpnia tego samego (1693) roku³¹.

²⁴ Tamże, k. 33 v.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże, k. 34.

²⁸ Tamże, k. 34—34 v.

²⁹ Tamże, k. 34 v.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże.

Podjęta przez biskupa ta niecodzienna inicjatywa zmierzająca do szybkiego zapoznania się ze stanem diecezji przyniosła oczekiwane rezultaty. Kanonik Adam Rostkowski dostarczył niewątpliwie swojemu zleceniodawcy podstawowych danych o stanie poszczególnych dekanatów. Odbyte przezeń w ciągu czterech miesięcy kongregacje dekanalne — trudno jest ustalić ich ilość — pozwoliły zorientować Załuskiego m.in. w podstawowych mankamentach organizacji sieci dekanalnej i pracy dziekanów³². Zgodnie z rozporządzeniem ordynariusza, te specjalne kongregacje dekanalne miały się skończyć z upływem lipca, w ten sposób przyspieszyło się znacznie okres rekonesansu diecezji. Trwałyby on zapewne znacznie dłużej, jak to już nadmieniono, gdyby Załuski posłużył się w tym celu zwykłą wizytacją. Stała się ona dopiero dalszym etapem jego przedsięwzięć, zrealizowanym już po reorganizacji struktur dekanalnych.

Owoce kongregacji dekanalnych Rostkowskiego, które znacznie przybliżyły biskupowi wizję organizacji dekanalnej w diecezji, stały się jego dekretami reformacyjnymi z 18 IX 1693 r., wprowadzające istotne zmiany m.in. w odniesieniu do instytutacji dekanatu oraz urzędu dziekana.

II. REORGANIZACJA SIECI DEKANALNEJ I MIANOWANIE DZIEKANÓW

Biskup Załuski zastał ten stan sieci dekanalnej w diecezji, który ustalili w 1506 r. biskup Erazm Ciołek³³, a zmodyfikował Wojciech Baranowski na synodzie z 1593 r.³⁴, i następnie Ferdynand Waza na synodzie z 1643 r.³⁵. Istniało więc 21 dekanatów: w archidiaconacie plockim — plocki, bielski, sierpecki, mławski, szreński, płoński, wyszogrodzki, ciechanowski, przasnyski, czerwiński, gostyniński; w archidiaconacie pułuskim — pułuski, wyszkowski, nurski, stanisławowski, łomżyński, wizneński; w archidiaconacie dobrzyńskim — dobrzyński, lipnowski, rypiński, górzneński.

W wyniku przeprowadzonych przez delegata biskupiego Adama Ksawerego Rostkowskiego kongregacji dekanalnych, o których była mowa, rządca diecezji zorientował się, iż dotychczasowa struktura sieci dekanatów jest niezadowalająca. Wielu bowiem plebanów, jak sam zaznacza, skarżyło się na dalekie dojazdy do siedzib dekanatu z okazji kongregacji. Ponadto w grę wchodził jeszcze inny moment, na który Załuski zwrócił uwagę, a mianowicie potrzeba usprawnienia pracy dziekanów, którzy tylko wówczas mogą skutecznie przeprowadzić w dekanatach i roztoczyć kontrolę nad plebanami, jeśli tych ostatnich będzie w dekanacie niewielka ilość³⁶.

Reorganizacji sieci dekanatów biskup dokonał specjalnym zarządzeniem stanowiącym jeden z punktów tzw. dekretów reformacyjnych z 18 IX 1693 r.³⁷,

³² Zob. ADP, Ep. 47, k. 491.

³³ Zob. J. Sawicki, *Synody diecezji plockiej i ich statuty*. W: *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. 6, Warszawa 1952, s. 79—80; H. Folwarski, Erazm Ciołek, biskup i dyplomata, Warszawa 1935, s. 110 nn., w: W. Müller, *Organizacja terytorialna diecezji plockiej w XVI—XVIII w.*, „Roczniki Humanistyczne” 5(1967), z. 2, s. 161 oraz 163—164; W. Góralski, *Kongregacja dziekanów diecezji plockiej z 1608 r.*, „Studia Płockie” 10(1982), s. 116.

³⁴ Zob. J. Sawicki, dz. cyt., s. 300 i 351—353.

³⁵ *Constitutiones et decreta (...) Carolo Ferdinando (...) anno D. 1643 (...)*, [Bmrw], k. 6 v.

³⁶ ADP, Ep. 46, k. 193.

³⁷ Tamże, k. 193—195.

które niewątpliwie można uznać za najważniejszy dokument o charakterze prawnoduszpasterskim biskupa z okresu jego działalności przedsynodalnej³⁸. Mocą zarządzenia każdy dekanat mógł obejmować najwyżej 10 parafii. Biorąc pod uwagę ilość istniejących wówczas parafii (308), wymienionych w podanym przez biskupa wykazie, wymagało to 31 dekanatów, a więc o 10 więcej w stosunku do stanu dotychczasowego. Dokonana przez rządzącego diecezji reorganizacja polegała na zlikwidowaniu 2 z istniejących dotąd dekanatów: czerwińskiego (w archidiaconacie płockim) i nurskiego (w archidiaconacie pułtuskim) oraz na utworzeniu 12 nowych: andrzejewskiego, bieżuńskiego, bodzanowskiego, janowskiego, kamieńczykowskiego, makowskiego, nowomiejskiego, ostrowskiego, raciańskiego, radzyńskiego, wąsowskiego i zakroczyńskiego³⁹.

Szczegółowy układ nowo powstałej sieci dekanalnej — wraz z przynależnością poszczególnych parafii — wyglądał następująco:

A. W archidiaconacie płockim

1. dekanat płocki z parafiami: Płock, Trzepowo, Brwilno, Sikórz, Radzanowo, Imielnica, Miszewo, Śledź, Wózniki, Miszewo Murowane;
2. dekanat bielski z parafiami: Bielsk, Zagroba, Łęg, Słupia, Góra, Starożreby, Ciachcin, Bonisław, Proboszczewice, Biała;
3. dekanat sierpecki z parafiami: Sierpc, Kurowo, Borkowo, Bożewo, Góleszyn, Mochowo, Jeżewo, Gozdowo, Szczutowo, Gójsk;
4. dekanat bodzanowski z parafiami: Bodzanów, Miszewko, Kucice, Święcieniec, Łętowo, Orszymowo, Blichowo, Pilichowo, Daniszewo, Bulkowo;
5. dekanat wyszogrodzki z parafiami: Wyszogród, Gumino, Kobylniki, Zakrzewo, Rębowo, Skołatowo, Naruszewo, Czerwińsk, Żukowo, Radzikowo;
6. dekanat raciański z parafiami: Raciań, Gralewo, Koziebrody, Krajkowo, Drozdowo, Unieck, Drobin, Rogotwórska, Biskupice, Żochowo;
7. dekanat bieżuński z parafiami: Bieżuń, Lutocin, Skrwilno, Rościszewo, Karniszyn, Chamsk, Poniatowo, Zawidz, Zgliczyn, Lubowidz;
8. dekanat szeński z parafiami: Szeńsk, Gradzanowo, Radzanowo, Sarnowo, Nick, Dłutowo, Zieluń, Zielona, Niechłonin, Kuczbork;
9. dekanat mławski z parafiami: Mława, Bogurzyn, Wyszyny, Niedzbórz, Dąbrowa, Lipowiec, Żuromin, Stupsk, Żmijewo, Szydłowo;
10. dekanat janowski z parafiami: Janowo, Janówiec, Grzebsk, Wieczfnia, Kuklin, Białuty, Chorzele, Duczynin, Krzynowłoga Wielka, Dzierzgowo;
11. dekanat przasnyski z parafiami: Przasnysz, Pawłowo, Węgra, Zielona, Zaręby, Węgrzynowo, Krasne, Bogate, Gołymin, Krzynowłoga Mała;
12. dekanat ciechanowski z parafiami: Ciechanów, Lekowo, Zeńbok, Łysakowo, Grudusk, Czernice, Pałuki, Sulerzyż, Unierzyż, Koziczynek;

³⁸ Dekrety reformacyjne zostały wydane drukiem w tym samym (1693) roku w Warszawie (k. A—D) i rozprowadzone wśród duchowieństwa diecezji. Unormowały one szczegółowo — w oparciu o postanowienia soboru trydenckiego, konstytucje prowincjonalne oraz statuty płockie z XVII w. — bieżące sprawy diecezjalne stając się w znacznej mierze wytycznymi dla statutów Andrzeja Chryzostoma Załuskiego, ogłoszonych na synodzie z 1698 r. Jeden z egzemplarzy tego starodruku został wsyty do „acta actorum” i opatrzone bieżącą paginacją tych akt (tamże, k. 189—195 v).

³⁹ Tamże, k. 193—194.

13. dekanat nowomiejski (Nowe Miasto) z parafiami: Nowe Miasto, Nasielsk, Ciekosyn, Królewo, Ciemnowo, Sochocin, Kraszewo, Łopaczin, Sońsk, Klukowo;

14. dekanat płoński z parafiami: Płońsk, Sarbiewo, Radzymin, Wierzbowiec, Baboszewo, Smardzewo, Malużyn, Głinojeck, Strzegowo, Gromadzyn;

15. dekanat zakroczymski z parafiami: Zakroczym, Smoszewo, Chociszewo, Joniec, Wrona, Grodziec, Krysk, Kamienica, Kroczewo, Pomiechowo;

16. dekanat gostyniński z parafiami: Gostynin, Ratowo św. Jakuba (kościół filialny w Gostyninie), Duninowo, Solec, Mnich, Sokołowo, Radziwie, Dobrzyków, Ciechomice.

B. W archidiecezji dobrzyńskiej

1. dekanat dobrzyński z parafiami: Dobrzyń, Bądkowo, Sobowo, Mokowo, Ligowo, Tłuchowo, Grochowalsk, Rokicie, Siecień, Skepe;

2. dekanat lipnowski z parafiami: Lipno, Kikół, Czernikowo, Mazowsze, Szumin, Działyń, Łążyn, Karnkowo, Czarne, Wierzbicko;

3. dekanat rypiński z parafiami: Rypin, Strzygi, Trąbin, Róże, Żałe, Sadłowo, Rogowo, Chrostkowo, Chojno, Dulsk;

4. dekanat górzeński z parafiami: Górzno, Jastrzębie, Osiek, Radziki, Płonno z Radominem, Brzezie, Grażawy, Świedziebnia, Krosno, Szczuka z Gorzenicą i Cielętami.

C. W archidiecezji pułtuskiej

1. dekanat pułtuski z parafiami: Zgierz, Serock, Dzierżenin, Pokrzywnica, Gzy, Smogorzewo, Gąsiorowo, Winnica, Przewodowo, Szyszki;

2. dekanat makowski z parafiami: Maków, Sieluń, Podosie, Gąsewo, Szelków, Krasnosielc, Szwelice, Różan, Karniewo, Czerwonka;

3. dekanat wyszkowski z parafiami: Wyszków, Obryte, Lubiel, Długosiodło, Pniewo, Zatory, Barcice, Troszyn, Goworowo, Zambski;

4. dekanat ostrowski z parafiami: Ostrów, Jelonki, Poręba, Brok, Lubotyń, Piski, Złotoryja, Wąsewo, Szumowo, Czerwin;

5. dekanat andrzejewski z parafiami: Andrzejewo, Zambrów, Nur, Rutki, Kołaki, Zawady, Zaręby, Zuzela, Czyżew, Rosochate;

6. dekanat łomżyński z parafiami: Łomża, Nowogród, Śniadowo, Puchały, Szczepankowo, Ostrołęka, Nowa Wieś, Miastkowo, Rzekuń, Kluczkowo;

7. dekanat wizneński z parafiami: Wizna, Burzyn, Poryte, Dobrzyjałowo, Przytuły, Jedwabne, Drozdowo, Stawiska, Mały Płock, Piątница;

8. dekanat wąsowski z parafiami: Wąsocz, Grabów, Słucz, Kolno, Białoszewo, Grajewo, Niedźwiadna, Lachowo, Romany, Radziłów;

9. dekanat kamieńczykowski z parafiami: Kamieńczyk, Brańszczyk, Sadowne, Kamionna, Jadów, Sulejów, Postoliska, Niegów, Korytnica, Stoczek;

10. dekanat stanisławowski z parafiami: Stanisławów, Klembów Kośc., Pustelnik, Okuniew, Dobrze, Pniewnik, Kobyłka, Cygów;

11. dekanat radzyński z parafiami: Radzymin, Dąbrówka, Nieporęt, Tarchomin, Chotomów, Okunin, Wieliszew, Popowo, Kamion, Skaryszew⁴⁰.

⁴⁰ Tamże.

Tak więc wszystkie dekanaty — z wyjątkiem stanisławowskiego — liczyły po 10 parafii, w obrębie tego ostatniego znalazło się ich 8⁴¹. W 1696 r., gdy liczba parafii wzrosła do 310, dekanat stanisławowski powiększył się i liczył również 10 parafii⁴². W okresie wcześniejszym najmniejszy dekanat skupiał 8 parafii, największy zaś — ponad 30⁴³. Dokonana więc przez biskupa Załuskiego reorganizacja stworzyła niemal idealny stan sieci dekanalnej w diecezji. W archidiaconacie płockim znalazło się 16 dekanatów, w dobrzyńskim — 4, w pułuskim — 11. Zaistniały układ struktur dekanalnych utrwalił się niemal do końca XVIII w.⁴⁴

Dokonując nowych ustaleń w podziale diecezji na dekanaty rządcą diecezji tym samym rozporządzeniem⁴⁵ obsadził urzędy dziekańskie. Nominacje na dziekanów — „ad beneplacitum nostrum” — otrzymali:

- w dek. płockim — Jan Kadzielowicz, prob. płocki;
- w dek. bielskim — Józef Podleski, prob. par. Proboszczewice;
- w dek. sierpeckim — Władysław Krosnowski, prob. sierpecki;
- w dek. bodzanowskim — Walenty Górecki, prob. par. Bulkowo;
- w dek. wyszogrodzkim — Bartłomiej Zarzycki, profes-miechowita, prepozyt w Wyszogrodzie⁴⁶;
- w dek. raciążskim — Tomasz Grzybowski, prob. par. Unieck;
- w dek. bieżeńskim — Jan Rostkowski, prob. par. Skrwilno;
- w dek. szreńskim — Adam Jabłoński, prob. par. Sarnowo;
- w dek. mławskim — Adam Wierzbicki, prob. par. Niedzbórz;
- w dek. janowskim — Wojciech Brożyna, prob. par. Janowo;
- w dek. przasnyskim — Franciszek Jagodkiewicz, kanonik regularny, prepozyt w Krasnem⁴⁷;
- w dek. ciechanowskim — Kazimierz Wskrzyński, prob. par. Lekowo;
- w dek. nowomiejskim — Paweł Krzeczewski, kanonik regularny, prepozyt w Nasielsku⁴⁸;
- w dek. płońskim — Paweł Pszczółkowski, prob. par. Głinojeck;
- w dek. zakroczymskim — Wojciech Miklaszewski, prob. par. Grodziec;
- w dek. gostyńskim — Melchior Janiszewski, prob. par. Duninowo;
- w dek. dobrzyńskim — Tomasz Winnicki, prob. par. Bądkowo;
- w dek. lipnowskim — Bartłomiej Zalejski, prob. par. Działyń;
- w dek. rypińskim — Tomasz Szymański, prob. par. Strzygi;
- w dek. górzeńskim — Kazimierz Kosiński, prepozyt szpitala św. Jerzego w Brodnicy;
- w dek. pułuskim — Wiktoryn Czarnocki, prob. par. Pokrzywnica;
- w dek. makowskim — Franciszek Żebrowski, prob. par. Podosie;
- w dek. wyszkowskim — Jacek Paderewski, prob. par. Barcice;

⁴¹ Tamże, k. 194.

⁴² Zob. ADP, Ep. 47, k. 490 v.

⁴³ W. Müller, *Diecezja płocka...*, s. 187; zob. także tenże, *Organizacja terytorialna...*, s. 162—164.

⁴⁴ Zob. T. Żebrowski, dz. cyt., s. 21.

⁴⁵ ADP, Ep. 46, k. 194 v.

⁴⁶ W 1320 r., z nadania księcia płockiego Wacława, zakonnicy należący do „Ordo Sancti Sepulchri”, znani jako bożogrobcy, otrzymali kościół parafialny w Wyszogrodzie i Rębowie. Zob. T. Żebrowski, dz. cyt., s. 83.

⁴⁷ Kanonicy regularni otrzymali w XVII w. kościół parafialny w Krasnem z nadania wojewody mazowieckiego. Por. tamże, s. 80.

⁴⁸ Kanonicy regularni posiadali kościół w Nasielsku prowadząc tu od XV w. duszpasterstwo. Zob. tamże.

w dek. ostrowskim — Marcin Przybyszowski, prob. par. Ostrów;
 w dek. andrzejewskim — Stanisław Grzymała, prob. par. Rutki;
 w dek. łomżyńskim — Michał Latyczewski, prepozyt w Łomży; w dek. wizneńskim — Wojciech Ślegielski, prob. par. Wizna;
 w dek. wąsockim — Jan Szymanowski, prob. par. Romany;
 w dek. kamieńczykowskim — Bartłomiej Miękiński, prob. par. Korytnica;
 w dek. stanisławowskim — Krzysztof Kosowski, prob. par. Dobrze;
 w dek. radzymskim — Jan Janiszewski, prob. par. Radzymin.

Z podanego zestawienia widać, iż w znacznej większości przypadków dziekanami zostali proboszczowie spoza parafii, od których dekanaty zapożyczały swoją nazwę.

Nowo mianowani dziekani zostali zobowiązani do osobistego przybycia do kancelarii biskupiej celem otrzymania nominacji oraz specjalnych instrukcji biskupa dotyczących sprawowania urzędu dziekańskiego⁴⁹.

III. OBOWIĄZKI DZIEKANÓW

Zarządzenie w sprawie reorganizacji struktur dekanalnych nie ograniczało się jedynie do nowego podziału na dekanaty i mianowania dziekanów, lecz zawierało również normy dotyczące obowiązków dziekańskich.

W rzędzie powinności piastujących urzędy dziekanów rządca diecezji stawia najpierw kongregacje dekanalne. Powołując się na dawne konstytucje diecezjalne⁵⁰, poleca dziekanom zwoływać kongregacje dwa razy w roku — w maju i październiku — w poszczególnych parafiach dekanatu, per turnum⁵¹. Przewidziane do omawiania i rozstrzygania podczas wymienionych zebrań duchowieństwa dekanatu kazusy moralne, nazwane przez biskupa „puncta pro collatione spirituali”⁵², miały być podawane do wiadomości wcześniej, z kongregacją na kongregację. Każdy z proboszczów winien opracować je na piśmie i złożyć na ręce dziekana, ten zaś miał obowiązek przesłać je w ciągu miesiąca od kongregacji — wraz z aktami posiedzenia — biskupowi. W ten sposób Załuski zamierzał, jak to sam później stwierdzi, poznać stan umysłowy poszczególnych duchownych w diecezji, szczególnie ich pilność i zdolności⁵³. Gdy chodzi o pozostałe cele zebrań dekanalnych, prawodawca diecezjalny poleca dziekanom stosować się do ustaleń synodów prowincjonalnych⁵⁴, jak również do jego instrukcji dla dziekanów, wydanej nieco wcześniej⁵⁵.

Biskup zwrócił następnie uwagę na systematyczne, coroczne wizytacje dziekańskie w poszczególnych parafiach dekanatu⁵⁶. Należy je odbywać w zwykłej roboczej formie, z pominięciem strony obrzędowej. Podczas wizytacji dziekan winien przeprowadzić dochodzenia odnośnie do stylu życia i obyczajów duchowieństwa parafialnego. W przypadku spotkanych nadużyć, winnych na-

⁴⁹ ADP, Ep. 46, k. 195.

⁵⁰ Por. Polecenie synodu biskupa Wojciecha Baranowskiego z 1593 r. w sprawie zwołania przez dziekanów konferencji dekanalnych (J. Sawicki, dz. cyt., s. 352).

⁵¹ ADP, Ep. 46, k. 189—189 v oraz 194 v.

⁵² Tamże, k. 189 v.

⁵³ Zob. Relacja biskupa A. Ch. Załuskiego o stanie diecezji z 1696 r., ADP, Ep. 47, k. 494.

⁵⁴ Por. *Constitutiones synodorum Metropolitanae Ecclesiae Gnesnensis provincialis auctoritate synodi provincialis Gembiciana per deputatos recognitae, iussu vero et opera (...) Joannis Wężyk (...) editae, Cracoviae 1761*, s. 56—57.

⁵⁵ Zob. ADP, Ep. 46, k. 30—33.

⁵⁶ Tamże, k. 194 v.

leży upominać i karcić, a każde upomnienie powinno być wpisane do protokołu wizytacji. Trzeba poza tym ustalić, na ile proboszczowie realizują powiżytacyjne dekrety biskupie. O poważniejszych wykroczeniach kleru dziekani mają donosić ordynariuszowi⁵⁷.

Poza tym dziekani zostali zobowiązani do kontroli i wykonywania testamentów po zmarłych kapłanach w dekanacie, w szczególności do troski o inwentarz rzeczy pozostałych po zmarłych, który należało okazać biskupowi⁵⁸.

Dziekani powinni następnie spowiadać — co trzy miesiące — proboszczów oraz tych kapłanów w dekanacie, którzy popadli w nałóg rozwiązłości lub pijaństwa⁵⁹. Ich obowiązkiem ma być również obrona duchownych przed krzywdami i zniewagami stanu duchownego, pomaganie kapłanom w rozstrzygnięciu ich wątpliwości, towarzyszenie wizytatorowi podczas wizytacji generalnej i informowanie go o stanie poszczególnych parafii⁶⁰.

Rekompensatą za staranne wykonywanie wymienionych w zarządzeniu obowiązków dziekańskich miało być wynagradzanie dziekanów przez biskupa częścią dochodów płynących z grzywien wymierzanych — w formie kar — przez oficjalat tym winnym, których dziekani zadenuncjują rządcy diecezji, oraz częścią spadków, którą każdy z proboszczów zobowiązany był — w określonej przez siebie mierze — zapisać testamentem swojemu dziekanowi. W przypadku stwierdzonego w testamencie pominięcia dziekana, należną mu część pozostałego po zmarłym majątku miał ustalać biskup⁶¹.

Na znak rangi urzędu dziekańskiego, wszyscy zatrudnieni w duszpasterstwie, nie wyłączając cieszących się jakąkolwiek godnością, zostali zobowiązani do posłuszeństwa własnemu dziekanowi w tym, co odnosi się do jego urzędu⁶². W przypadku zaś przejawów nieposłuszeństwa i uporczywości występujących u upomnianych przez dziekana i zadenuncjowanych ordynariuszowi, ten ostatni miał stosować wobec winnych kary, proporcjonalne do ich winy⁶³.

ZAKOŃCZENIE

Podjęta przez biskupa płockiego Andrzeja Chryzostoma Załuskiego reforma organizacji dekanalnej w diecezji, tak niezbędnej dla właściwego funkcjonowania struktur diecezjalnych, została dobrze i pomysłowo przygotowana. Nie znaczy to jednak, że dokonała się ona w myśl przyjętych a priori przez ordynariusza przesłanek. Została przygotowana w sensie podjęcia starannych badań nad statusem quo diecezji, m.in. w jej jednostkach dekanalnych. Ten rekonesans zaś dał z kolei asumpt do wyciągnięcia niezbędnych wniosków o charakterze reformatorskim. Skierowanie w teren diecezji, do poszczególnych dekanatów — na wzór diecezji poznańskiej — delegata biskupiego umożliwiała rządcy diecezji szybkie i w miarę wyczerpujące zapoznanie się przynajmniej z najważniejszymi problemami i bolączkami kleru parafialnego. Adam Rostkowski, gruntownie wykształcony w zakresie prawa i teologii, znający przy tym — jako kanclerz biskupi — generalny program odnowy, jaki przyświecał Załuskiemu, dobrze wywiązał się z nałożonego nań obowiązku.

⁵⁷ Tamże, k. 189.

⁵⁸ Tamże, k. 194 v.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Tamże, k. 189 v.

⁶² Tamże.

⁶³ Tamże.

Zgromadzony materiał z kongregacji dekanalnych odbytych w okresie od kwietnia do lipca 1693 r. oraz osobiste spostrzeżenia kanclerza posłużyły biskupowi do opublikowania już 18 IX tego samego roku dekretów reformacyjnych, które objęły m.in. zmianę w układzie dotychczasowej sieci dekanatów oraz dziedzinę obowiązków dziekanów. Utworzenie 31 dekanatów w miejsce 21 oraz włączenie do każdego z nich więcej niż 10 parafii należy uznać za poważne osiągnięcie gorliwego biskupa płockiego w zakresie reorganizacji terytorialnej. Przedsięwzięcie to było podyktowane niewątpliwie istotnymi potrzebami diecezji. W trosce o normalne i sprawne funkcjonowanie tych nowo zreorganizowanych struktur rządcą diecezji obsadził jednocześnie wszystkie dziekanie. W doborze kandydatów pomógł mu — należy to domniemywać — kanclerz Rostkowski, który mógł mieć pewne rozeznanie nabyte podczas eksploracji dekanatów w ich tradycyjnym układzie.

Realizując niejako kompleksowo reformę i odnowę struktur dekanalnych biskup nie omieszczał wreszcie zwrócić uwagi na obowiązki spełniających urząd dziekański. Ustalając ich wymiar i płaszczyznę wypełniania, prawodawca diecezjalny pozostał zgodny z ustaleniami synodów prowincjonalnych oraz tak szeroko wówczas stosowanej w kraju „Pastoralnej” Bernarda Maciejewskiego. Wśród licznych powinności dziekańskich Załuski — w duchu teżej „Pastoralnej” — wyeksponował kongregacje dekanalne oraz obowiązek corocznej wizytacji kościołów. Trzeba przy tym podkreślić, iż oparcie się tutaj, szczególnie gdy chodzi o kongregacje dekanalne, na wskazaniach Maciejewskiego nie nosi na sobie bynajmniej znamienia literalnego zaczerpnienia tamtych poleceń czy wskazań. Podobnie w zakresie pozostałych obowiązków można zauważyć szereg sformułowań oryginalnych, np. w odniesieniu do kontroli duchowieństwa w dekanacie.

Przedstawiona w ten sposób reforma organizacji dekanalnej dokonana przez Andrzeja Chryzostoma Załuskiego, przeprowadzona w wyniku akcji Adama Rostkowskiego, stanowi jedynie fragment licznych przedsięwzięć reformatorskich wymienionego biskupa, zawartych w jego dekretach reformacyjnych z 1693 r., zasługujących w pełni na bliższe przebadanie.